

MUHAMMED B. İSHÂQ EN-NEDÎM VE İSLAM'IN İLK DÖRT ASRİNİN KÜLTÜR ATLASI SAYILAN “EL-FİHRİST”İNE GİRİŞ

Yazar: Bayard DODGE

Türkçesi: Halit Furkan YOLCU

ÖZET

Bu maqâle Bayard Dodge'un, kimi kaynaklarda “İbnu'n-Nedîm” [ابن النديم] diye zikredilen en-Nedîm (النديم) ve onun hicri dördüncü asrın son çeyreğine kadar ki zaman diliminin düşünce, edebiyat ve bilim tarihine ışık tutan el-Fihrist [الفهرست] adlı eserden yapmış olduğu İngilizce çevirisinin Giriş kısmı Türkçeye aktarılmıştır. Bu maqale en-Nedim ve el-Fihrist hakkında detaylı ve mühim bilgiler içermektedir. Dünya çapında bir evrenselliği yakalayan en-Nedîm ve el-Fihrist'i son asırlarda ilim erbabınca yeniden ilgi odağı haline gelmiştir. Ülkemizde hakkında hemen hiç yayın yapılmamış olan bu müellif ve değerli eseri incelenmektedir. Öncelikle en-Nedîm'in [النديم] çok az bilinen hayatı ve düşüncesinin ana hatları Bayard Dodge'un The Fihrist Volume I-Introduction bölümünden çevirilerek bu değerli bilgiler okuyucuya aktarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: en-Nedîm, el-Fihrist, Ortaçağ İslam Kültür Tarihi, Bayard Dodge, Giriş

ABSTRACT

This article is translated into Turkish from Bayard Dodge's study upon el-Fihrist which is The Fihrist, the book, which sheds light upon the thought, literary and science history till the last quarter of 4th century after Hegira, of al-Nadîm, with two volumes. One of classics which gone beyond its time and still learning importance by time with its contribution is al-Fihrist which is written by a remarkable man al-Nadîm. This paper analyzes al-Nadîm (380/990), who wrote a book that can be considered as the sunlight to world of first four centuries of Islamic civilization, and his book, which is omitted in its

primary era but then gained huge importance and took the spotlight of all scholars, al-Fihrist [الفهرست]. And it contains elaborated and precious knowledge about al-Nadîm and his book al-Fihrist. This translation sheds light upon the subject for Turkish readers via the book of Bayard Dodge, The Fihrist Volume I-Introduction part.

Key Words: al-Nadîm, al-Fihrist, Medieval Islamic Cultural History Bayard Dodge, Introduction

En-Nedîm'in el-Fihrist'inin İngilizce Çevirisi

Sunuş

W. T. H. Jackson

Yıllar önce Bayard Dodge'un Medeniyet Arşivi'nin isteği üzerine *En-Nedîm*'in el-Fihrist adlı eserini çevireceğini duyar duymaz heyecanlanmışım. Bu çalışma, başka birkaç kişinin de amaç edindiği üzere, birçok medeniyet arasında kendine özgü bir bağlantı (link) oluşturdu. 10. yy'da Bağdatlı bir Arap âlimin sahip olduğu bilgilerin hülasası olan bu tek ciltlik çalışmada (compendium) bilgilerin büyük çoğunluğu antik kültürlerle dair olup bilhassa Roma ve Hellen kültürüne yöneliktir. Bu çalışma ortaçağ İslam kültürü ve o dönemin edebî kişiliklerinin yer aldığı önemli bir bilgi kaynağı olmakla birlikte Müslüman kültüründen Batı kültürüne geçiş için kullanılabilecek klasik materyal (teçhizat) hakkında da önemli bilgiler vermektedir. El-Fihrist bu yüzden tam manasıyla bir "*Medeniyet Arşivi*"dir.

Bu denli önemli bir eseri tercüme etmek sadece bir âlim değil aynı zamanda da bir hayran gerektirir. Bayard Dodge işte bu iki kişinin karışımıdır. Önceki eserler el yazmalarını incelemeyi için belli bir metin ortaya konulmalıydı ve O bize mükemmel bir tercüme sundu. Hayatının birçok senesini feda ettiği bu çalışmayla, Profesör Dodge daha önce çok az insanın ulaşabildiği ve sadece Arapça bilenlerin faydalanabildiği bu eseri öğrenilebilir bir hale getirdiği için birçok alanda âlimlerin takdirini kazandı.

Önsöz

1871’de Gustav Flügel ustaca bir çalışmayla el-Fihrist kitabının Arapça’sını yayımlamasına rağmen güvenilir el yazmalarından yoksun bir eser ortaya koymuştu. Bu nedenle, Chester Beatty Kütüphanesi (Dublin-İskoçya) yöneticilerine, Robert Koleji’ndeki, İstanbul’daki, arkadaşlarıma ve Arap Ligi çalışanlarından Muhammed Raşit Abdulmuttalib’e kitabın en önemli mikrofilmlerine, foto-kopyalarına (fotostat) ulaşmamda yardımcı oldukları için onlara teşekkürlerimi sunuyorum.

El-Fihrist’in ortaçağın hemen hemen bütün aşamalarını ele alması hasebiyle sadece çeviriyi yapmak için bile uzmanlardan oluşan bir ekip gerekirdi. Buna rağmen bu yardımsever arkadaşlarımin yardımıyla bu çalışmayı elimden geldiği kadar ihtimamlı (doğru) yapmaya çalıştım.

Constantine K. Zurayk, Jibrail M. Jabbur, Anis K. Frayha’ya ve Beyrut Amerikan Üniversitesi’nin diğer üyelerine yardımlarından ötürü teşekkür borçluyum. Ayrıca bazı zor bölümlerde bana yardımcı olan Princeton Üniversitesi hocalarından Phillip K. Hitti, Farhat J. Ziadeh ve Samuel D. Atkins’e de minnettarım. Elias Shoufani birçok sayıda şiirin ve bazı zor bölümlerin de çeviri hatalarını düzeltti.

Johann W. Fück bazı yayımlar ve notlar göndererek ve Edward S. Kennedy, David Pingree ile birlikte matematik ve astronomi ile ilgili pasajlarda bana yardımcı oldular. Yale Üniversitesi’nden Harald İngholt Sabiîler üzerinde çalışırken bana eşlik etti. Mustafa Ziade Kahire Üniversitesi’nden ve Mojtaba Minovi de Tahran’dan bana destek oldular. Ayrıca Tahran’dan RezaTajaded’e ve Colorado üniversitesinden Mahdi Nakosteen’e de bana kitaplarını gönderip el-Fihrist’in Arapça metnini anlamamda yardımcı oldukları için teşekkür ediyorum. Leiden’den A. F. P. Hulswé’ye Institutdes Hautes Études Chinoise de l’Universté de Paris’de eğitim veren Louis Hambis, ve Münih’den Herbert Franke ve son olarak da E. H. Svcaher’a California Üniversitesi’nden Çin hakkındaki bölüm süresince verdikleri tavsiyelerden ötürü teşekkür ediyorum.

Bu zahmetli ve karmaşık kitap Linnac Coss tarafından düzenlendi ve tashih edildi. O sadece mizanpajı düzenlemekle kalmayıp sayısız hata tespit edip, dipnotları sadeleştirerek, Kaynakçayı düzelterek ve başlık çevirilerinde bir tutarlılık sağlamam da yardımcı olarak da bu esere katkıda bulundu. O’na en çok sebatına, yeteneğine ve teşvikine minnettarım.

El-Fihrist'in bir müracaat kitabı olduğu için edebî bir tarzdan ziyade harfiyen ve doğru bir tercüme yöntemini tercih ettim. Ayrıca önsözü takip eden giriş bölümünde de çalışma yapılırken yardımcı olabilecek bilgiler de sunmaya çalıştım.

Bu kitap bize ortaçağ Bağdat'ından gelen yazınların yegâne bir misaldir. Kitabın yazarı hakkında ve bu bilgileri nasıl topladığı hakkında çok az bilgiye sahibiz. Lakin herkesten çok bu ansiklopedik eserin sahibi olan *En-Nedîm*'i onurlandırmalıyım, Hz. Muhammed (sas)'in söylediği gibi: “Âlimin mürekkebi şehidin kanı kadar değerlidir.”.

Princeton, New Jersey

Bayard Dodge

Temmuz 1969

Giriş

Arap Alfabesini İngilizce Yazma Usulü

Bu usul Kongre Kütüphanesi Katalog (fihrist) Servisi'nin 1958 Kasım'ında yayımladığı 49. bültende tanımlandığı şekildedir.

elif (aşağıdaki nota bkz.)

<i>be</i> —b	<i>hî</i> —h	<i>sîn</i> —s	<i>zî</i> —zı	<i>kêf</i> —k	<i>vav</i> —v
<i>tê</i> —t	<i>dâl</i> —d	<i>şîn</i> —ş	<i>'ayn</i> —‘a	<i>lâm</i> —l	<i>ye</i> —y
<i>sê</i> —s	<i>zêl</i> —z	<i>sâd</i> —s	<i>ğayn</i> —ğ	<i>mîm</i> —m	
<i>cim</i> —c	<i>rî</i> —r	<i>dâd</i> —d	<i>fê</i> —f	<i>nûn</i> —n	
<i>hâ</i> —h	<i>zê</i> —z	<i>tî</i> —t	<i>kaf</i> —k.	<i>he</i> —h	

Kural olarak *elifkendisine* ait olan harekeye göre okunur. Ama *elifbir meddah* ya da *maqşürah* alırsa bu ‘â’ diye okunur.

Harekeler ve Diftonglar (İkili Ünlü)

kısa

uzun

<i>üstün</i> (fathah)	a	â
<i>esre</i> (kasrah)	i	î
<i>ötre</i> (dammah)	u	û

Şedde ait olduğu harfin iki kere söyleneceğini işaret eder, ancak *esre* sonrası gelen bir şeddeli “ye” külliye kelimesindeki gibi yazılır. Belirteç cümlelerin başında olmadığı takdirde büyük yazılmaz. *Nisbahî* (metinden) olarak yazılır. Son *hâ* harfi kelimenin kökünde olmadıkça ve *salât*, *zekât* ve *Ğulât* kelimeleri dışında *t* yerine *h* ile yazılır.

Arapça metinde bir yazarın kitaplarının adları, bunların hayatlarının anlatımının ardından liste halinde sıralanır. Tercümede her liste bir kural olarak “kitapları arasında” ifadesini takiben yer alır. Buna ek olarak, her kitap isminden önce Arapça metinde *kitâb* (kitap) kelimesi kullanılmaktadır. Bu kelime tercümede genellikle es geçilmiştir.

Köşeli parantez içindeki kelimeler açıklayıcı sözler olup orijinal metindeki manayı daha anlaşılır hale getirmek için eklenmiştir. Parantez içindeki kelimeler Arapça sözcüklerin İngilizce karşılıklarını ya da alternatif ve yorumlamalarını göstermek için tercih edilmiştir. Arapça metinde çok az sayıda paragraf bölmesi (satır başı) olmakla birlikte hiç tırnak işareti kullanılmamıştır.

Metinde boşlukları göstermek için iki metod kullanılmıştır. Bir sözcük veya söz grubu Nedîm tarafından bilinçli bir şekilde es geçildiğinde, daha sonra doldurabileceğini düşündüğünden, uzun bir tire kullanılmıştır. Bir sözcük veya söz grubu orijinal kopya zedelendiğinden ya da kayıp olduğundan dolayı es geçilmişse, bir elips şekli bu durumu belirtmek için kullanılmıştır.

Kaynakça

Kaynakça ana metni takiben yer alır. Büyüklük bazında son derece kısıtlıdır; sadece seçilmiş, az sayıda kitaptan bahsedilir. Yazarların isimleri alfabetik sırayla yazılmış ve kitapları da isimlerinin ardından yazılmıştır. Sayfa dipnotlarındaki, Sözlük ve Biyografik fihristteki bütün referanslar bu yazar adlarıdır. Bir yazarın isminden sonra birden fazla kitap adının verildiği takdirde, gösterilen referans hangi kitabın o anlatıma ilave edildiğini gösterir. Kaynakçanın büyüklüğü, *el-Fihrist*'te bahsedilen ortaçağ kitaplarının güncel versiyonlarının görmezden gelinmesiyle de sınırlandırılmıştır.

Sözlük

Kaynakçanın hemen ardından Sözlük bölümü yer alır. Fazla sayıda olan teknik terimlerin anlaşılması için dini mezheplerle bağlantılı yapılan bir çalışmaya ihtiyaç vardır. Birçok kitap başlığının da anlamı burada anlatılmıştır.

Biyografik İndeks (Fihrist)

El-Fihrist'te bahsedilen erkek ve kadınların isimleri Sözlükten hemen sonra gelen biyografik indekste yer alır. Kim Kim'dir şeklindedir. Kitabın ana metinde yazarların Biyografik İndekste yer alan kısmı aynı paragrafta tekrar etmediği sürece italik yazılmıştır. El yazmalarında zedelenen kısımda yer alan isimler ve önemsiz kişiler görmezden gelinmiştir.

Latin ve Yunan âlimlerin Arap olanlarla aynı listede yer alması tuhaf gözükebilir ancak onlar modern dünya bilgeliğine dâhil oldukları kadar ortaçağ Müslüman kültürüne de aitlerdi.

Biyografik İndeksi işaret eden referanslar ve konuşulan şahıslar hakkında bilgiler sağlamaktadır. İslam Ansiklopedisi ile tarih, edebiyat ve biyografi üzerine yapılan standart çalışmalar *el-Fihrist*'te bahsi geçen isimlerin daha ayrıntılı tanınmasını sağlayacaktır.

Genel İndeks (Fihrist)

İçindekiler bölümü kitabın sonunda Biyografik İndeksten sonra yer almaktadır. Çok çeşitli mevzuları ve teknik terimlerin yanı sıra kabile isimleri ve coğrafik bölgesellikleri de içerir.

Yazar'ın Hayatı

El-Fihrist'in yazarı Ebu el-Farac Muhammed b. İshak ibn Muhammed b. İshaq olmasına karşın bir kural olarak *en-Nedim* olarak anılır. Çünkü O bir nedim veya mahkeme

bilirkişisi olma imtiyazına sahipti. Babasının soyadı Abu Yakup gibi Yakup adında bir abisi vardı ve büyük olasılıkla başka erkek ve kız kardeşlere de sahipti.

Doğum yılı bilinmese de, M.S. 935'ten çok sonra olmadığı ve daha erken olduğu ihtimaline itimat edilir. VI. Bölüm (chapter) 8. kısımda yazar kendisine Mutezile öğretisini açıklayan ve birkaç hukukî kitap veren Muhammed b. 'Abdullah el-Berda'î¹ ile olan buluşmasından bahseder. Eğer *en-Nedîm*, *el-Fihrist*'in yazarı, Ortodoks olmayan bir mezheple ve hukuk kitaplarıyla ilgilendiyse, en az 16 yaşında ya da birkaç yaş daha büyük olmalıdır. Çünkü bu toplantı 340 (M.S. 951/952) yılında gerçekleşmiştir ve *en-Nedîm*'in doğumu da 935 yılı civarındadır. Bu nedenle O'nun yüksek ihtimalle *El-Muktedir* döneminde (908-932) ya da *el-Kâhir* döneminde (932-934) ya da daha düşük ihtimalle *el-Radi* (934-940) döneminde doğduğu düşünülmektedir.

Yazar'ın babası bir *warak* (warrâq) olarak bilinse de onun aslında bir sahaf olduğunu ima ettiği sanılmaktadır. Babası zengin gözüktüğünden, onun, büyük ihtimalle Bağdat'ta, büyükçe bir kitap dükkânı olduğu düşünülmektedir. O'nun oğullarını diğer sahafılardan el yazmaları bulmak için görevlendirdiğini ve bunları müşterilerine satmak üzere çoğaltmak için kendi kâtipleri olduğunu tahayyül etmek çok kolaydır.

Ortaçağdaki el yazması eserler modern kitaplarla aynı boyutlardaydı ama matbaayla basılmak yerine elle yazılmaktaydı. Yapraklar iyi kalite kâğıttan yapılırdı ve her iki tarafına da yazı yazılırdı. Genelde bir kural olarak bu yapraklar deri bir kabin içinde toplanırdı. Kitap dükkânı, el-Necef'teki diğer eski dükkânlar gibi, âlimlerin bir araya gelip kitapları inceleyip akademik sorunları tartışırken bir şeyler de yiyip içebildikleri, bir nebze üst perdeden, mekânlardı.

Çoğunlukla otoriteler babasının da oğlu gibi bir *nedîm* olduğuna kesin gözüyle bakmaktadır. İbn Hacer² yazardan Muhammed b. İshâk b. *en-Nedîm* diye bahseder. İbn Ebî Üsaybi'ye yazarın adından 13 kez bahseder.³ Sayfa 57, 175, 207, 208, 209, 220, 244 ve

¹ Girişte bahsi geçen insanlar, bahsedilen kısmın italik olarak yazıldığı, Biyografik İndeks'te bulunabilir. *En-Nedîm* hakkında bilgi için, bkz. Goldziher, ZDMG, XXXVI (1882), 278-84; Fück, ZDMG, Yeni Seri IX, No. 2 (1930), III-24; Ritter, *Der İslam*, XVII, No. I (Şubat 1928), 15-28.

² Bkz. Kaynakça, İbn Hacer, *Lisânül-Mizân*, V, 72, I.15.

³ Bkz. Uşabi'ye, '*Uyûnül-Enbê*' (Uyun al-Anbâ)

309’da ondan İbn en-*Nedîm* diye bahsederken diğer sayfalarda en-*Nedîm* demektir. Yâkut ondan Muhammed b. İshâk en-*Nedîm* diye bahseder.⁴

En güvenilir el yazması Chester Beatty’de kitabın başlığı *Kitâb el-Fihrist li-en-Nedîm*’dir. El yazmasının 2. bölümünde, aynı zaman da MS 1934’ten sonraki üç bölümde de yer alan, merak uyandıran bir ifade vardır. “Muhammed b. İshâk en-*Nedîm*’in derlemesi” ifadesinden sonra, “Ebu Ya’qub el-Varak (Abü Ya’qub al-Warrâq) olarak bilinen İshâk” cümlesi yer almaktadır.

El-Fihrist’in yazarının bu gramer açıdan hatalı bu tabirin kendisinin bir nedîm ya da mahkeme bilirkişisi olduğu ve babasınınsa sadece bir varak (warrâq) ya da kitap tüccarı olduğunu açıkça göstermek için kullanıp kullanmadığı merak konusudur. Kesin olan bir şey varsa o da bu baba ve oğul iki kişinin de hatırı sayılır ölçüde öneme ve sosyal statüye sahip olduklarıdır.

Yazarın altı yaşındayken camiye bağlı bir ilkokula gittiğine dair hiç şüphe yoktur. Küçük bir çocuğun ileri geri sallanarak hocası tarafından okunup ezberletilmek üzere verilen Kur’an ayetlerini okuduğunu hayal edebilirsiniz. Bu çocuk aynı zamanda ayetleri tahtasına yazmayı öğrenmiş olmalı ve kopyalamayı öğrendiği ayetleri yenilerini yazmak için siliyor olmalıydı. 10 yaşına geldiğinde daha olgun ve nitelikli bir çalışma yapması için büyük ihtimalle Kur’an’ın hepsini ezberlemişti.

En-Nedîm’in bazı önemli câmîlerde Arapça gramer ve belâğatı, Kur’an tefsiri, Hadis ve Peygamber (sas)’in sünnetleri, tecvid kuralları gibi konuları üzerine çalışma halkasına katıldığına inanmak gayet inandırıcıdır. Bunlardan önce babasının kitap dükkânında el yazmalarını çoğaltmak, bilginleri eğlendirmek ve almak istedikleri kitapları satmak için çırak olarak çalıştığına da hiç şüphe yoktur. Yâkut “O’nun kitap satan bir *warak* olması mantıksız değildir.”⁵ yazdığında bu fikri desteklemiştir.

En-Nedîm, yine de kendi çalışmalarıyla daha çok ilgilendiğinden zamanın hepsini kitap dükkanına harcamazdı. Beatty kopyasının başlık sayfasındaki bir yazı, O’nun, hukukçu Ebû Sa’id el-*Sîrâft*, ünlü şiir ve edebi hikâye derleyicisi Ebû el-*Faracel*-Isfahânî ve tarihçi Ebu Abdullah el-*Merzubânî*’den alıntılar yaptığı ya da onların talebeliğini

⁴ Bkz. Yâkut, *İrşad*(*Irshâd*), VI, 408,

⁵ Bkz. Yâkut, *İrşad*(*Irshâd*), VI, 408,

yaptığını işaret eder. İbn Hacer,⁶ *en-Nedîm*'in bir hadis otoritesi olan İsmail eş-Şaffâr'dan alıntı yapma yetkisi olduğunu ifade eder ve İbrahim el-Ebyârî onun fennî kitaplar⁷ tercüme eden bir mantıkçı olan el-*Hasan b. Savvâr* din ve doğa bilimci el-Hüseyin b. İshâk b. *Karnîb* olması muhtemel Ebu Ahmed, matematikte klasik çalışmaları tercüme eden Yûnus el-Qas ve Yunan bilimi ile ilgilenen Ebu el-*Hasan Muhammed b. Yûsuf el-Nâqit* gibi âlimlerle çalıştığından bahseder.

İbn Ebu Uşaybiye, *en-Nedîm*'in birçok kişinin sadece basit bir yazar olarak gördüğü, bir *kâtip*⁸ olduğu kanısındadır. Bunun yanında O'nun bir kütüphane ya da buna karşılık gelen bir dairede hükümet sekreteri olduğunu ima etmiş de olabilir. *En-Nedîm*'e, Ebu el-Farac soyadı verildiğine göre evlenmiş ve Bağdat'ta kendi evinde en az bir erkek çocuğa sahip bir ailesi olmalıydı.

İbn Hacer, *el-Fihrist*'in metninde de onaylandığı üzere, *en-Nedîm*'in bir Şii⁹ olduğunu ifade eder. Yazar VI. Bölümde Şiilerden el-*Hassî* veya elit diye bahsederken Şii olmayan kişileri ise *Âmmî* veya cahil olarak nitelemiştir. *El-Fihrist*'te, Sünniler için, insanî (antropomorfik) düşünceleri körü körüne benimseyenler için kullanılan aşağılayıcı bir terim olan, el-*haşviye* kelimesini kullanmıştır.¹⁰

En-Nedîm, el-Zübeyri Mus'a b. Abdullah hakkında konuşurken, onun en çarpık zihniyetli insanlardan birisi olduğunu söylemesinin nedeni Zübeyri'nin Hz. Ali'nin (ra) oğullarına iftira etmesidir.¹¹

İbn Hacer aynı pasajda *en-Nedîm*'i bir Şii olarak tanıtırken O'nun bir Mutezilî (Mu'tazilî) olduğunu da ekler. *en-Nedîm* bu bâtil mezhebin resmi bir üyesi olmasa da bununla fazlaca ilgilendiğini, *el-Fihrist*'in V. bölümünün büyük bir kısmının bu mezhebe ayrılmış olmasından yola çıkarak, söyleyebiliriz.

Her ne kadar doğru gözükme de, bir İsmâ'ilî toplantısında¹² İsmâ'ilî bir liderle tanışmasından ötürü O'nun bir İsmâ'ilî olduğunu söyleyenler de vardır.

⁶ Bkz. Hacer, *Lisânül-Mizân*, V, 72

⁷ Bkz. Aybârî, *Turaşü-l İnsaniye*, III (Mart 1965), 196.

⁸ Usaybiye, I, 57

⁹ Hacer, *Lisânül-Mizân*, V, 72

¹⁰ VI. Bölüm, 6. kısım, tercümenin 47 ve 66 s.

¹¹ III. Bölüm, I. kısım, s. 208

¹² V. Bölüm, 4. kısım, s. 93 ve s.96

En-Nedîm, *el-Fihrist*'e ek olarak bir kitap yazdığını ifade eder. Kitabının üstünlüklerini anlatırken: “Bu konuyu ve benzerlerini yazım ve araçları ile ilgili bölümde ele aldım ve belgelerini de tanımlar ve mukayeseler için yazdığım kitabımda ele aldım (*el-evsaf ve'l-tesbihat*).”¹³ Açıkça belli oluyor ki, *en-Nedîm* kitaplarla ve hükümet işleriyle fazlasıyla ilgilendiğinden bir öğretmen olmaya çalışmamış. Beatty elyazmasının başlık sayfasındaki bir yazı kimsenin onun söylediklerini tekrarlamadığını belirtiyor olması O'nun hiç öğrencisi olmadığı manasına gelir.

En-Nedîm gençlik döneminde babasının dükkânında kullanılması için yazarların ve eserlerinin adlarının yer aldığı bir katalog yazmaya başlamış olabilir. 4. Bölümün 2. kısmının başlangıcında, hazırda bazı âlimlerin şairler hakkında ona verdiği detaylarla ilgili amacını: “ Şairlerinin isimleri ve beyit/mısra sayısıyla birlikte şairlerin adlarını yazarak, kitap veya şiir toplayacak olanların bu bilgiye sahip olmalarını sağlamak” olarak açıklamıştır.

En-Nedîm'in her yazar hakkında bir kâğıt parçasına notlar aldığı düşünülebilir. Âlimleri ele alırken kitaplarının başlıklarının yanında şairlerden farklı olarak onlar hakkında biyografik bilgiler de vermeye gayret etmiştir. Zeydiye'nin¹⁴ kitaplarından bahsederken, “Bir âlim biz bu eseri bitirmeden önce onlardan birini görürse, belirtildiği yere bu bilgiyi ekleyeceğim.” demiştir. Bu zaman zarfında alınan notlar konulara göre ve kronolojik sırada düzenlenmiş olmalı. Yeterince not toplandığı zaman yazar onları kitabın bir bölümü olarak derlemiştir.

Yaşlandığı sürede, *en-Nedîm* arkadaşlarından ya da eş dosttan öğrendiği birçok konuyla ilgilenmiş ve bu da kitaptaki birçok yazar ve şair hakkında ek bilgiler sağlamıştır. İşte bu sebeple, *el-Fihrist* sadece bir kitapçı katalogu olmaktan çıkmış ve ortaçağ İslam kültürü için bir ansiklopedi halini almıştır.

En-Nedîm'in Bağdat dışında nerelerde araştırma yaptığı hakkında bilgi sahibi değiliz. 8. yy'da ilmin derya gibi olduğu yerler olan Basra ve Kufe'yi ziyaret etmiş olma olasılığı yüksektir. 10. yüzyılın ortalarında Sayfûddeve'nin bir edebiyat ve kültür merkezi oluşturduğu Halep'e gitmiş olması muhtemeldir. Şam'a ya da Pers diyarının ünlü şehri Horasan'a gitmiş olma ihtimali zayıftır. Yalnız, *el-Mawsil*'de (şimdiki Musul),

¹³ I. Bölüm, I. kısım, s.35'i takiben

¹⁴ V. Bölüm, 4. kısım, s. 140

muhtemelen *Nâsirüddeve* bölgenin hükümdarıyken, M.S. 929-968 yıllarını geçirdiğine kesin gözüyle bakılmaktadır.

Orada bir kitap koleksiyoncusuyla tanıştığı *el-Fihrist*'te anlatılmaktadır. *Nâsirüddeve*'nin¹⁵ çocuklarının hocası ve el-Mawsil (ş. Musul) yakınlarından gelen Muhammed b. Hâşim adlı biriyle tanışmıştır.¹⁶ El-*Mawsil*'in kütüphanelerini ziyaret ettiği Öklid'in kitaplarının birinin parçasını özel bir koleksiyonda¹⁷ bulmasından açıkça belli olmaktadır. Gözüken o ki, kitap araştırmalarına ek olarak mezhepler hakkında elde edebildiği her şeyi öğrenmeye çalışmıştır. İsmailî bir liderle arkadaşlık etmiş ve büyük ihtimale *el-Fihrist*'teki İsmailîye'ye dair uzun pasajı yazmasının sebebi olan bir İsmailî toplantısına katılmıştır.¹⁸

En-Nedîm'in şairlerle ilgili bölümü el-*Mawsil*'de tamamladığı çok açıktır çünkü orada çok sayıda şiir gördüğünü söylemiştir.¹⁹ Sarton, *en-Nedîm*'in İstanbul'a gittiğini, "Dârü'r-Rûm" ibaresinin Bizans şehri olan Konstantinopoli için kullanıldığını kesin kabul ederek, söyler. Fakat Dârü'r-Rûm'un Bağdat'ın Yunan Ortodoks kesimini ifade ettiğinden bu bir hatadır.²⁰

Nâsiru'd-Devle, el-*Mawsil*'in hükümdarı, şehrini bir eğitim ve kültür merkezi haline getirmek isteyen bir Şii idi. *en-Nedîm* de bir Şii olduğundan mahkeme bilirkişisi olarak çalıştığı dönemde el-*Mawsil*'de olması muhtemeldir. Ama el-*Mawsil*'e (ş. Musul) kitap toplamak için gitmiş olduğu ve mahkeme bilirkişisi olarak çalıştığı dönemi Bağdat'ta geçirmiş olması daha muhtemeldir.

Olası gözüken, *en-Nedîm*'in mahkeme ile ilişki kurduğu zamanın *Muizzüddeve*'nin, Emir-ül Umara' sıfatıyla, kukla halifeyi etkisini altına alıp Bağdat'ta yönetimi ele geçirdiği M.S. 945-967 dönem olmasıdır. O Buveyh ailesinin bir mensubuydu ve Şii'lere karşı daha ılımlı olması *en-Nedîm*'i mahkemesine bir üye olarak kabul etmesinin nedeni olabilir bunun yanında kraliyet kütüphanesiyle bir bağlantı da olabilir.

¹⁵ II. Bölüm, I. kısım, s. 9 ve 3. kısım, s. 79

¹⁶ IV. Bölüm, 2. kısım, s. 95

¹⁷ VII. Bölüm, 2. kısım, s. 5

¹⁸ V. Bölüm, 4. kısım, s. 93, 96 ve 5. kısım

¹⁹ IV. Bölüm, 2. kısım, s. 5

²⁰ IX. Bölüm, 2. kısım, s.40 ve I. kısım 662

Eğer *en-Nedîm Muizzüddeve*'nin sarayında mahkeme bilirkişisi görevinde bulunduyorsa muhtemelen O'nun güçsüz oğlu ve takipçisi olan İzzü'd-Devle M.S. 977 yılında vefat edene kadar da bu göreve devam etmiştir. *En-Nedîm*'in biyografisi hakkında kesin bilgilere sahip olmadığımızdan bu olaylar hakkında maalesef tahmin yürütmekle kalıyoruz.

Büyük çabalarla topladığı notları derleyip bir kitap haline getirmesi İzzüddeve'nin ölümüne yakın bir tarihtedir. I. bölümün²¹ sonlarına doğru yazar *el-Fihrist*'te şöyle yazar: “Üç yüz yetmiş yedi yılının Şaban ayında hilalin gözüktüğü güne kadar kitabın *el-Fihrist*'in birinci bölümü için topladıklarımız bunlardır.” Bu muhtemelen 987 yılının Aralık ayında yazılmıştı.

Yakut, *el-Fihrist*'in bu tarihte yazıldığından bahseder.²² II. Bölümün²³ sonlarına doğru *en-Nedîm* de bu tarihi gramer ve dil bilimcilerin ele alındığı kısmın tamamlandığını belirtmek için kullanmıştır. Bu günün doğruluğunu tasdik etmek için iki farklı beyan daha vardır. Yazar Ebu el-Hasan Ali b. Nasr hakkında konuşurken, *el-Fihrist*'te: “Birkaç ay önce ölen...” ifadesini kullanır. İbn Tağri-Birdî bu adamın ölüm tarihinin üç yüz yetmiş altı (M.S. 986/987) yılında olduğunu söyler.²⁴ Daha sonra *el-Fihrist*'in VI. Bölümünün sonunda “günümüze yani 377'ye kadar.” İfadesi yer alır.²⁵

Muhtemelen *en-Nedîm* kitabının son bölümlerini bir ya da iki yıl için içinde tamamlamıştır. Kitabın IX. Bölümünde Çin'den dönen bir Hıristiyan keşişten bahseder. Bu keşiş Bağdat'a üç yüz yetmiş yedi (M.S. 987/988) yılından önce varmadığına göre 9. Bölüm'ün de M.S. 988 veya 989'dan önce son şekliyle yazılmamış olduğunu varsayabiliriz.²⁶ *El-Fihrist*'in tamamlandığı yılın en M.S. 990 olduğu neredeyse kesin olmakla beraber bundan on iki ila on sekiz ay öncesinde de tamamlanmış olabilir. Bu yıllar tam olarak Kahire'de Ezher Üniversitesi'nde (al-Jâmi al-Azhar) yükseköğrenimin kurulduğu zamana ve ilk haclı seferinden yaklaşık bir asır öncesine denk geliyordu. Fransa'da Hugh Capet hüküm sürerken, İngiltere de II. Aethelred dönemindeydi.

²¹ I. Bölüm, 3. kısım, s. 133

²² Bkz. Yakut, *İrşad(Irshâd)*, VI (2), s. 63.; VI (3), s. 54

²³ II. Bölüm, 3. kısım, s. 87

²⁴ III. Bölüm, 2. kısım, Tağri-Birdî, 4. Parça, s. 149, I. s. Şuca, VI, 438 (408), daha geç bir tarih verir, hatalı olmalı.

²⁵ VI. Bölüm, 5. kısım

²⁶ IX. Bölüm, 2. kısım, s. 39

İbn Hacer Ebu Tâhir el-Kerhî'nin, "o bu konuda güvenilir değildi." diye ifade ederek, *en-Nedîm*'in ölüm yılını kesin bir şekilde dört yüz otuz sekiz (M.S. 1047) olarak kendisine söylediğini yazmıştır. İbn Hacer diğer iddiaların da aynı şekilde güvenilirmez olduğunu söylemiştir.²⁷

Eğer *en-Nedîm* M.S. 1047 yılına yaşamış olsaydı kaçınılmaz olarak, İbn-i Sînâ, el-Bîrûnî ve İhvanüs-Safa gibi on birinci yüzyılın önemli isimlerinden olan zâtlardan *el-Fihrist*'te bahsederdi. Ayrıca, *en-Nedîm* ileride topladığı bilgilerle tamamlamak üzere el yazmalarında bazı boşluklar bırakmıştır. Bu bilgileri toplayamadan vefat ettiği de açıkça ortadadır.

Bu nedenle Beatty el yazmasının başlık sayfasındaki not muhtemelen doğrudur. *En-Nedîm* hakkında, "üç yüz seksen (M.s. 990/991) yılının Şaban ayı sonundan 10. (gün) önce Çarşamba günü öldü." diye yazar.²⁸ Büyük ihtimalle büyük tarihçi el-*Maqrîzî* tarafından yazıldığı için büyük öneme sahiptir ve güvenilirirdir.²⁹

Makul olan *en-Nedîm* öldüğünde orijinal kopyanın Bağdat'ta kraliyet kütüphanesi ve diğer kâtiplerce yazılan kopyaların da ailesinin kitap dükkânına götürülüp burada birkaçının ilgi çekici kitaplar arayan bazı insanlara satıldığıdır. Farmer "Yâkût (v. 626/1229) bizzat *en-Nedîm* tarafından yazılmış bir *Fihrist* kullandığını iddia eder. Leksikograf (sözlük bilimci) el-Sağânî (650/1252) de buna benzer bir iddiada bulunur. Muhtemelen bu iki el yazısı (yazarın) da Bağdat'ın 656/1258 yılında yağmalanan Halife kütüphanesindeydi. " ³⁰

²⁷ Hacer, *Lisânül-Mizân*, V, s. 72 Her ne kadar M.S. 1047 *en-Nedîm*'in ölüm tarihi için doğru gözükmesine de birçok yetkili makam bu tarihi vermiştir. Beatty MS bu makamların daha önce üzerinde çalışma şansı olmayan şeyler ortaya çıkardı. Bu paragrafta bahsi geçen ve *El-Fihrist* yazıldıktan sonra hayatına devam eden kişilerin çoğu Biyografik İndeks'te yer almasalar da bazılarının ismini Kaynakçada görebilirsiniz.

²⁸ Bu pasaj büyük ihtimalle *en-Nedîm*'in 31 Mart 990'da başlamış olan kamerî yılın sekizinci ayının on dokuzuncu gününde öldüğünü ifade etmektedir. İlk 7 kamerî ay toplamda 207 gün etmektedir ve sekizinci ayın on dokuz günü eklenince bu rakam 226 olur. Şemsî takvimde 31 Mart'ın 226 gün sonrası 12 Kasım'a denk gelmektedir. *en-Nedîm*'in gerçek ölüm tarihi de bu olmalıdır.

²⁹ Abû al-'Abbâs Ahmadîbn 'Alî ibn 'Abd al-Qadir al-Marqîzî 1365'te Ba'albek'te (ing) doğdu. Şam'da resmi bir görev almış ve sonra Mısır'da yaşayıp 1441'de ölmüştür. Ortaçağın en muazzam Mısırlı tarihçilerindendir. Bkz. Zirikî, I, 172; "al-*Maqrîzî*" *Enc. İslam* (İslam Ansik.), IV, 175.

³⁰ Farmer, *Annual of Leeds University Oriental Society (Leeds Üniversitesi Doğu Topluluğu Yıllığı)*, II, (1959-1961), s.47

İbn el-Kıffî ve İbn Ebi Usaybiye bilgi için *el-Fihrist*'e güvenmişlerdir. Halil bin Aybek ve diğer ehil kişiler de, ortaçağda oldukça saygın birisi olan, *en-Nedîm*'den üstü kapalı da olsa bahsetmiştir.

Söylenenleri özetlemek için makul olan *en-Nedîm*'in M.S. 935 ya da muhtemelen birkaç yıl önce doğduğunu kabul etmektir. Geleneksel İslamî çalışmalarda ehil birisi olmasının yanında tarih, coğrafya mukayeseli din ve Yunan bilimlerini de kapsayan geniş ve sıradışı bir bilgi birikiminden faydalanmıştır. Babasının dükkânında çıraklık ederden onuncu yüzyılın önde gelen âlimlerinden de dersler aldığına şüphe yoktur.

Büyüdüğünde evlenen *en-Nedîm*'in en az bir tane de oğlu olmuştur. Evlendiği sıralarda babasına kitaplar yazarlar hakkında bilgi toplamaya başlamış olabilir. O'nun babasının dükkânına gelen âlimlere ve kitap toplayan müşterilere göstermek üzere bir katalog hazırlamak istediği aşikârdır. Bazı şehirleri ve *el-Mawsil*'i ziyaret etmiş olmasına rağmen araştırmasını büyük bir kısmını, devlet kütüphanesinin yöneticiliğini yapmış olabileceği, Bağdat'ta yapmıştır. Mahkeme bilirkişisi olarak çalıştığı dönem kesin olmamakla beraber *Mu'izüddeve* ve oğlunun hükümdarlığındadır. *En-Nedîm*'in topladığı notları derleyip bir kitap şekline getirmeye karar vermesinin sebebi muhtemelen kütüphanedeki ve mahkemedeki görevinin sona ermesiydi ama onun gözünü korkutan bir hastalığa da yakalanmış olabilir. Bu yüzden, 987 ve 988 yıllarını bu zor görevi *el-Fihrist*'i oluşturabilmek adına tamamlamaya ayırdı. Kitabındaki boşlukları doldurmak adına birkaç yılı daha olduğunu ummuş olsa da bu hayali gerçekleşmedi. 990 yılının güzünde yaşamı sona erdi.

El Yazmaları: Tercüme Kaynakları

Gustav Flügel 1871'de Arapça baskısını yayımladığı *el-Fihrist*'e kullanılabilir el yazmalarını açıkladığı Almanca olan *vorwort* bölümünü ekledi.³¹ Flügel'in çalışmasını temellendirdiği belli başlı el yazmaları şunlardı: (i) 4 bölümden oluşan eski Paris nüsnası; (ii) Ahmad al-Misri adında bir kâtip tarafından Paris'te kullanılmak üzere yazılmış, de Slane'nin de kopyasını yazdığı, İstanbul nüshası; (iii) Viyana'daki iki nüsha; (iv) Leiden'deki birtakım parçalar. Flügel el yazmalarının eksik olduğunu fark etmiştir ve tercümenin V. Bölümünün I. kısmında anlatılan Mu'tezile mezhepleriyle ilgili kısmın

³¹ Bkz. Flügel, ZDMG, XIII (1859), 559-650; Fück, Ambix, IV, 3 ve 4 nu. (Şubat 1951), 81-144

bunun yanında daha önemsiz birkaç kısmın da eksik olduğu da doğrudur. Flügel kullandığı el yazmalarını ayrıntılı olarak anlattığından *vorwort* bölümünde ne anlatıldığını tekrar etmek gereksiz olacaktır.

Güncel olarak ulaşılabilir olan belli başlı el yazmaları şunlardır:

Beatty Elyazması.Dublin (İskoçya) Chester Beatty Kütüphanesinde 3315 numaralı elyazması. Kitabın ilk yarısını kapsayan bu kopya 119 arkalı önlü elyazmasından oluşur ve al-Nâshî al-Kabîr'in anlatıldığı 5. Bölümün I. kısmı ile sona erer. Birçok sayfa boş bırakılmış olduğundan 234 sayfa metin yazılı, 22'ye 16.5 cm ebatlarında ve sayfa başı ortalama yirmi beş satırdan oluşan, sayfa vardır. Yazı eski *naskh (ing)* el yazısı şeklinde, temiz, net işaretlenmiş ve iyi kalite bir siyah mürekkeple yazılmıştır. Başlıklar da benzer yazı şekliyle ve siyahtır ancak büyük harflerle yazılmıştır. Kâğıtları nispeten kalın, yumuşak ve koyu krem rengindedir. Chester Beatty Kütüphanesi bütün yaprakları deri kapakla kapladığı ve ehil bir uzman tarafından onarıldığından daha yeni gözükür. Flügel'in ihmal ettiği Mu'tezileyle ilgili kısımları içeren bu muazzam elyazmasında bile eksik sayfalar vardır.³²

Beatty Elyazmasının ana başlığı Kitabü-l Fihrist li'l-Nedîm'dir. Başlık, arka kısmı altınla oldukça süslenmiş ve üstüne beyaz harflerle yazılmış dikdörtgen bir tasarıma sahiptir. Bu dikdörtgen kısmın yanında küçük harflerle yazılmış iki satır not vardır. İlk satır doğru okunacak kadar net değildir. İkinci satırda “ ‘Ahmad ‘Ali al-Maqrîzî (824)’ ”³³ ifadesi yer alır. Bu elyazmasının Ahmet bin Ali el-Maqrîzî'nin mülkü olduğunu açıkça gösterir.³⁴

³² Kaybolan bölümlerden bazıları, I. Bölüm, I. kısım, bkz. s. 59; I. Bölüm, 3. Kısım, bkz. s. 59; IV. Bölüm, 2. kısım, s.103; V. Bölüm, I. kısım, s. I

³³ El-*Maqrîzî* için, bkz. s. 29

³⁴ İmza, el-*Maqrîzî*'den I. cilt, 3. Kısım ve s. 961'den alınan kopya ile karşılaştırılmalıdır. Kitâb al-Sulûk li-Ma'rîfat Duwâl al-Mulûk, düzenleyen Mustafâ Zîâde, Kahire, Lajnat al-Ta'rif, 1956

Ana başlığın biraz alt kısmında küçük harflerle yazılmış iki farklı not daha bulunmaktadır. Birisinde “Ahmed b. Ali’nin kitaplarından” yazarken diğerinde “825 Şam’da” diye yazar. *Maqrîzî*’nin 810 (M.S. 1407/1408) yılında bir hükümet görevi için Şam’a gittiği ve yaklaşık 10 sene sonra da Kahire’ye döndüğü bilinmektedir. Bu notları Kahire’de ya da herhangi bir sebeple Şam’ı ziyaret ettiği dönemde yazmış olabilir.

Ayrıca kitabın ilk sayfasında muhtemelen *Maqrîzî* tarafından yazılmış yukarıdan aşağıya sağdan başlayan, daha uzun bir, yazı bulunmaktadır. Bu yazının tercümesi şöyledir:

Bu kitabın yazarı Ebu el-Farac Muhammad b. Ebi Ya’qub Ishâq b. Muhammed b. Ishâq al-Warrâq nam-ı diğer *en-Nedîm*’di. O Ebu Sa’id as-Sîrâfî’den, Ebu al-Farac el-Isbahânî’den ve Ebu ‘Abdullâh el-Marzubânî’den ders almıştır ancak ona kimse talebelik etmemiştir. Üç yüz seksen (M.S. 990) yılının Şaban ayının bitiminden on gün önce Çarşamba günü vefat etmiştir. Şii olduğuna dair şüpheler vardır, Allah onu bağışlasın.³⁵

Sayfada başka el notlarının olduğu bariz olmakla beraber bu yazılar el-*Maqrîzî*’ye ait değildir ve okunamamaktadır.

³⁵ Bu paragrafın önemini için *en-Nedîm*’in hayatıyla ilgili bir sonraki ifadeye bakınız.

Ana başlığın aşağısında el-Markîzî'nin küçük el yazısının üzerine M.S. 1804'te vefat eden Ahmad Paşa, el-Cezzâr, tarafından daha büyük harflerle işlenmiş olan yazıda, el yazmasının bir meşruta olduğuna işaret eden, bir ifade yer almaktadır.

Yüce Allah'ın bir vakfı

Hâcî Ahmad Paşa, el-Cezzâr, bu kitabı, övgüye değer, bilginin peşinde koşanlar için, Ahmediye'ye, Akka'daki Câmi'ü-l Mübarek'in kuruluşunda dini emellere hizmet olarak *vakf* etmiştir. . . . Kaldırılmaması, satılmaması ve takas edilmemesi için esaslı ve resmi olarak bu vakfı gerçekleştirmiştir. . . Allah üzerine, işiten ve bilen Allah için.

Bu yazıt Akka'daki bir âlimin de yardımıyla deşifre edilmiş olmasına rağmen o bile bütün yazıyı çevirememiş ve yukarıda iki boşluk bırakılmıştır.

İlkinden başka her bölümün başlığı altında daha küçük harflerle, yazarın el yazısının bir taklidi manasına gelen, *hikayetü'l-Hattî'l-Musannif* ifadesi yer almaktadır. Bu yazının altında yazarın imzasının bir taklidi bulunmaktadır. "O'nun (Allah'ın) kulu, Muhammed b. İshaq."³⁶

İlk olarak 9. yaprağın arkasında olmak üzere, takip eden her 10 yaprak sonunda daha küçük harflerde [عروض] (karşılaştırıldı) yazmaktadır. Bu da kopyanın orijinal elyazmasıyla birçok sayfanın sonunda karşılaştırıldığı manasına gelir. Her nedense aynı kelime 8. yaprağın sonunda ve IX. Bölümün sonunda da karşımıza çıkar. 69. yaprağın sonunda yazı şöyle genişletilmiştir: "Yazarın metniyle karşılaştırıldı, oradan yazıldı ve tasdik edildi, her şeyi bilen Allah'a şükürler olsun" 99. yaprağın sonunda ise ufak bir farklılığa sahip benzer bir ifade yer alır: "Yazarın elyazmasıyla olan orijinal kopyayla karşılaştırıldı, ondan yazıldı ve tasdik edildi."

Arap âlimler ortaçağda kâtiplerin bir elyazmasını çoğaltırken sadece kelimeleri değil yazıyı ve sayfa mizanpajını da aynı şekilde yaptıklarını açıkladılar. Beatty Elyazmasındaki bu notlar *en-Nedîm*'in bizzat yazdığı orijinal metni kopyalayan bir kâtibin yazdığı ortadadır. Kesin olmamakla beraber, ihtimal dışı da değil, Beatty Elyazmasının *en-Nedîm* ölmeden önce kendi gözetiminde yazıldığı söylenebilir.

³⁶ Bkz. Arberry, *İslamî Araştırma Birliği Derlemesi*, I (1948), 20, "Yazar bu kopyanın her bir parçasının başını bu nedenle imzalamıştır. Kopya büyük ölçüde yazarın el yazısıyla karşılaştırılmıştır."

Mahkeme bilirkişisi olduğundan, muhtemelen kraliyet kütüphanesiyle bağlantılı olarak, *el-Fihrist*'i gayet doğal bir şekilde bu kuruma hibe etmiş olabilir. Aile kitapçıları için de bazı kopyalar yaptığı ve bunların katalog olarak kullanıldığı ya da müşterilere satıldığı da neredeyse kesindir. Bu yüzden Beatty Elyazmasını Nedim'in yaşamının son aylarında ya da bir süre sonra yazıldığı tahmin edilebilir. Bu elyazmasında Flügel baskısında yer alan es-Sabi "380 (M.S. 990) yılından önce öldü." gibi ifadeler eksiktir.³⁷

Eğer, En- Nedim'in kendi el yazısıyla yazdığı, orijinal elyazması, Bağdat Kraliyet Kütüphanesi'nde muhafaza edilmişse hiç şüphesiz Moğollar şehri M.S. 1258 'de yağmaladığında yok edilmiştir. Diğer yandan, Damasküs'te yani Şam'da muhtemelen bir müşteriye satılmış ve böylece Bağdat'ın yıkımından kurtulmuş olan Beatty Elyazması M.S. 825 yılında tarihçi Maqkrizî'nin iyeliğine girmiştir.

Elyazması hakkında, Napoleon Bonaparte zamanında, nam-ı değer El Cezzar Ahmet Paşa yönetiminde Akka'daki muazzam caminin kütüphanesine konulana kadar hiçbir bilgimiz yoktur. Elyazmasının Ahmet Paşa'nın düşüşünden sonra camiden çalındığı aşikârdır. Muhtemelen bu zamanda bölündüğü üzere Beatty Elyazması *el-Fihrist*'in sadece ilk yarısını içerir. Takip eden zamanda ya da bir süre içerisinde bir tüccar olan Yahuda'nın, onu Dublin'deki kütüphanesine yerleştiren, Sir Chester Batty'e kitabın ilk yarısını satmıştır.³⁸

1934 Elyazması. Bu elyazması *el-Fihrist*'in ikinci yarısını kapsar. *El -Vasiti*'in 5. Bölüm, 2. Kısımındaki açıklamasıyla başlar ve yazıya, kitabın tamamlandığına işaret olarak, devam eder. Her sayfanın başında bir Arapça numara yer alır ve 188 folyonun her birinde modern bir numara damgalanmıştır. Bazı boş sayfalar olduğu için sadece 362 sayfa yazı içerir. Tam manasıyla bir baş sayfa yoktur. İlk sayfada sadece bir Osmanlı mührü ve kitabın adının ve yazarının çevirisi, isabetli bir şekilde deşifre edilemeyecek kadar belirsiz bazı notlarla birlikte yer alır.

Bu elyazması neredeyse bütün detaylarıyla Beatty Elyazması ile birebirdir. El yazısı, sayfaların büyüklüğü aynıdır ve bu kopyanın orijinalle kontrol edildiğini gösteren yazılarda benzerdir. Dil bilgisi kurallarına uymayan tarz Beatty Elyazmasının ikinci

³⁷ Bkz. III. Bölüm, 2. kısım, 207

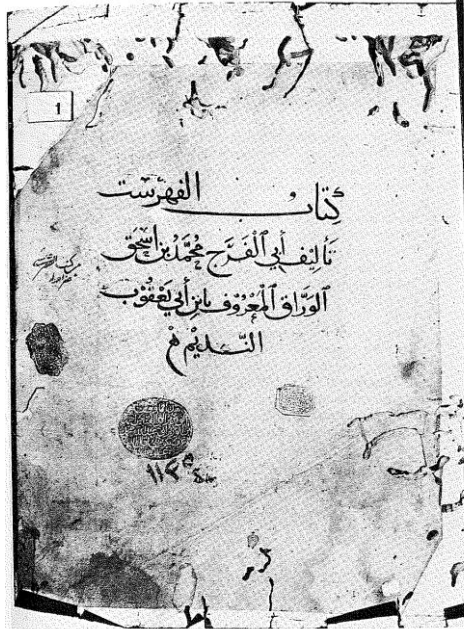
³⁸ Bkz. Beatty Kütüphanesi Katalogu, "Arapça Elyazmaları listesi" kısmında, II, 31, (Dublin, Walker, 1955 ff.)

bölümünde ve 1934 Elyazmasının 8 9 ve 10. Bölümlerinde karşımıza çıkar. Daha önce de bahsi geçen “Muhammed b. İshak en -Nedim, İshak nam-ı değer Ebu Yağub el-Warraq”.

Bir çok alim bu elyazmasının Beatty Elyazmasının geri kalanı olduğunu düşünse de, Beatty Elyazmasını tamirinden önce görmüş olan, Tahranlı Prof. Mucteba Minovi bu kopyanın 1934’den daha eski olduğunu düşünür.

1934 Elyazması şehit Ali Paşa koleksiyonunun bir parçası olup İstanbul’da Süleymaniye Camisi’nin bitişiğindeki kütüphanede yer almaktadır. Kütüphane kataloğunda burası “Süleymaniye G. Kütüphanesi kısmı Şehit Ali Paşa 1934” olarak tarif edilmiştir.

Beatty Elyazması, el-Fihrist’in ilk yarısını oluşturan The Beatty Elyazması ve 2. Yarısını bulunduran 1934 Elyazması, kitaba dair bilgilerin en yetkin ve önemli

TITLE PAGE OF MS 1934

kaynaklarıdır.

II35 Elyazması. Bu elyazması el-Fihrist’in 1. Bölüm 1.kısına ek olarak kitabın son dört bölümünü de içerir. Konu tablosu ve bölüm numaralandırmaları doğru değildir. 1. bölüm 1. kısım ve 7. bölüm (39) kitabın ilk kısmıymış gibi bir aradayken son üç bölüm sekiz dokuz ve on yerine II, III ve IV olarak adlandırılmıştır.

Arkalı önlü yazılmış 118 folyo modern numaralandırmaya sahiptir. Diğer elyazmalarında görülen, doldurulmak üzere bırakılan boşluklara rastlamayız. Her bir sayfa 25.5 cm’ye 18.5 cm büyüklüğündedir. El yazısı iyi biçimlenmiş olup daha önceki elyazmalarında bahsedilen neş el yazısına benzerdir. Bu kopyanın eksik oluşu daha eski bir

versiyonun parçalarından kopyalandığına delildir. Daha önceki kaynaklarda unutulmuş bazı kitap başlıklarını içerir.

Bu elyazması II35 katalog numarasıyla İstanbul'daki Köprülü kütüphanesinde yer almaktadır.(Şimdi Türkiye Elyazması Eserler Kurumu'nda Süleymaniye'dedir.) Üzerine bir tarih, “ *Rabi'ü-l Sani* şeklinde atılmıştır.” Bu tarih M.S. 1203-1204 tarihine denk düşmektedir. Elyazmasının üzerinde birçok Osmanlı mührü yer alırken ana mühürde *Kubrili*'nin adı yer alır. Baş sayfa çeviride 1. bölüme verilen ismi taşır. Siyah mürekkeple yazılmıştır, alt başlıklar ve yazar isimleri kırmızı ile yazılmıştır. 1134 *Elyazması*. Bu elyazması II34 numarasıyla İstanbul'daki Köprülü kütüphanesinde yer almaktadır. İki parçaya ayrılmış 20.3 cm'ye 15 cm büyüklüğündeki iyi kalite kağıda yazılmıştır. İlk kısım II35 Elyazmasının 1. bölüm 1. kısmının kopyası olabilir. İkinci kısım I934 Elyazmasının çoğunu ya da büyük bir kısmını kapsar. Bu versiyon diğerleri kadar eski ve otantik değildir.

Tonk elyazması. Bu elyazması, aslında bölgenin *Nebobuna* ait olan, Tonk'daki Seidiye Kütüphanesi'nde yer alan *el-Fihrist*'in bir parçasının kopyasıdır. Tonk Racistan'ın bir şehri olup Agra'nın 200 km güneybatısındadır. Elyazması önlü arkalı yazılmış 44 yapraktan oluşur. Elyazmasının başında bulanık mühürler ve bir başlık dışında boş olan bir sayfada “Âlimlerin yaşamları ve yazılarının adları *fihristi*” Nedim'in kısmen silinmiş adını takiben yer alır.

3. bölüm Dindar bir ifadeyi takiben bir şiirle başlar. Plutark adında önemsiz bir yazar hakkında 7. bölümdeki kısa bir pasajla biter. Sayfadaki not:

el-Fihrist'in ikinci bölümü Yüce Allah'ın lütfuyla sona erdi. Allah'ın izin verirse, 3. Bölüm *Yahya en-Nahvî*'nin hayatıyla devam edecektir. İlmin efendisi sayesinde Yahya el-Cevherî'nin yeğeni Huneyn b. Abdullah tarafından kopyalanmıştır.

Bölümlerin numaralandırılması diğer el yazmalarıyla uyumlu olmasa da Yahya en-Nehvî'nin açıklamasının bütün versiyonları Tonk elyazmasının bittiği yerden başlamaktadır. Notun en sonunda bahsi geçen ismin *Ahmed Teymür Paşa Eki* olduğu aşikardır. Bu Ahmed Teymür Paşa'nın, 1889'da Almanya'da basılmış ve onun ilgisini çeken birkaç ekstra sayfadan oluşur. Bu sayfalar *el-Fihrist*'in 1929'da Rahmaniyye Yayınevi'nin Kahire'deki baskısında ek bölüm olarak yayımlanmıştır.

Ortaçağda meydana gelen savaşlar ve devrimlerden ayrıca da sıcak iklimlerde bulunan böceklerden dolayı elyazmalarının büyük bir kısmı kaybolmuştur. Maalesef tam manasıyla *Kitâbü'l-Fihrist* adıyla en-*Nedîm*'in tam bir elyazması bulunmamaktadır.